

tickou skutečnost díval prismaťem homo-sexuality, aby mohl zachytit to, že homo-sexualita byla pro nacisty mimořádnou kategorií. Projevem této skutečnosti bylo už zvlášťní označení (růžový trojúhelník), kterým se homosexuální vězni v koncentračních táborech lišili od ostatních zajatců, Grauova kniha to nicméně názorně ukazuje prostřednictvím četných hesel začínajících na *sonder* (= zvlášťní). Čtenář se přitom může jen divit, kolik energie nacistický režim vynaložil na kontrolu homosexuálů. Touto obsesí se přitom lišil od jiných totalitních režimů a právě ona se projevovala jako odvrácená stránka ještě jiné odlišnosti: nezvykle uvolněné heterosexuality nacismu, na niž upozornila Dagmar Herzogová ve své monografii o sexualitě v německých dějinách 20. století (*Sex after Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*. Princeton UP, Princeton – Oxford 2005). Grauova kniha je proto nejen významným doplňkem dějin homosexuality a homosexuálů, ale zároveň vzácným příspěvkem k hlubšímu porozumění německému nacismu.

Franz Schindler

Jakub Rákosník: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960.* Filozofická fakulta UK, Praha 2010, 503 s.

Zdroje, dobový kontext, a především vývoj české sociální politiky v poválečném období (1945–69) dokumentovala již kniha Lenky Kalinové *Společenské promě-*

ny v čase socialistického experimentu (Academia, Praha 2007), jejímž jediným, zato však zásadním nedostatkem byla naprostá nepřehlednost a někdy i nedostatek nadhledu. V následujícím roce vyšla *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století* Jiřího Pernese (CDK, Brno 2008), více orientovaná na politické dějiny, a nyní konečně máme k dispozici systematickou, teoreticky fundovanou a přitom pramenně výborně podloženou analýzu československé sociální politiky v prvních patnácti poválečných letech z pera čerstvého docenta Ústavu hospodářských a sociálních dějin pražské filozofické fakulty. Autor *Sověťizace sociálního státu* v knize uplatnil důkladnou akribii historika a právníka, přičemž spojení obou disciplín je vzhledem k tématu naprosto nezbytné, ale také své předchozí filozofické a společenskovední vzdělání, které mu umožnilo precizní formulaci problémů, jejich rozbor a kontextualizaci prostřednictvím sociálněvědních výkladových schémat a v neposlední řadě jejich zdařilou věcnou a logicky vystavěnou prezentací. S takovýmto spojením se v naší odborné literatuře věru nesetkáváme příliš často, což je vedle fundamentálně přínosného obsahu pádným důvodem, proč Rákosníkově dílu věnovat pozornost.

Kladem je také to, že autor problematiku sociálního státu vymezuje velice široce: zahrnuje do něj sociální pojištění, sociální pomoc a široce pojaté sociální služby (s. 26). V praxi to znamená třeba i zařazení zdravotní péče, vzdělávání a bytové politiky, jež sice (ani dobově) nebyly vnímány jako součást sociálního zabezpečení, s jeho systémy se však úzce prolínaly a „vzhledem k funkci ovlivňování životních podmínek lidí ... do sociální politiky nepochybně

patří“ (s. 308). Tento „uživatelsky vstřícný“ a sociologicky relevantní inklusivismus jakoby byl nešťastně kompenzován horní časovou hranicí výkladu: rok 1960 sice můžeme považovat za dovršení etapy jistě vývojové konsolidace, avšak nehledě k tomu, že byla přijata socialistická ústava, sotva byl nějakým zásadním mezníkem. Obzvláště, když Rákosník oprávněně zdůrazňuje, že z hlediska sociální politiky nebyl výrazným zlomem ani komunistický převrat, neboť „řada sociálních opatření, která často nereflexivně připisujeme až poúnorovému režimu, pochází buď již z válečné doby, nebo z éry třetí republiky“ (s. 17). Případným námitkám tohoto typu autor nicméně bere oprávněnost již předem tím, že všechna klíčová témata sociální politiky popisuje v širokém vývojovém kontextu. Uvádí situaci meziválečného období, ne-li výběrově ještě starší, a alespoň v nástinu přibližuje také jejich další proměny přinejmenším do osmdesátých let, takže přesné časové rozpětí výkladu je nakonec spíše jen „obranou před kritiky“ požadujícími stejně detailní analýzu pro mnohem rozsáhlejší epochu. Rákosníkovy kniha je *de facto* přehledem vývoje české (československé) sociální politiky od druhé světové války až do pádu komunistického režimu.

Historik sociologického bádání přitom může s povděkem konstatovat, jak široce autor využil starších sociologických výzkumů a literatury, včetně meziválečných, a drobná opominutí s klidem ponechat dalším doplňujícím analýzám. Jen pro ilustraci uvádím, že Rákosník vedle četných publikací Sociálního ústavu cituje třeba „zřejmě dosud nepřekonanou historicko-sociologickou analýzu“ byrokracie z pera Jana Mertla, naopak mu unikly

výsledky kvantitativních šetření pražské sociologické školy, především Machotkův výzkum pražské chudiny (*Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze*. Orbis, Praha 1936) a kolektivní šetření poměšťování vesnic v okolí Prahy (*Soziologische Studien zur Vestädterung der Prager Umgebung*. Soziologie und Soziale Probleme, Prag 1938). Empirický materiál postihující reálný sociální provoz v meziválečném období, včetně jeho podstatných stínů, by přitom mohl sloužit k hlubšímu podložení výkladu o poválečné nechuti k „návratu k první republice“, již autor dokumentuje především prostřednictvím dobové publicistiky. Je také škoda, že pro vykreslení poválečné situace nepoužil vlastních analýz statistických dat (v řadě případů zachovaných dodnes) a jejich sběr i zpracování nepodrobil dostatečné kritice, nýbrž spokojil se často jen s jejich přebíráním „z druhé ruky“, které poněkud nadbíhá dobovým – většinou až příliš pozitivním – interpretacím.

Rákosníkovy dílo je logicky rozděleno do čtyř částí. První část představuje teoretický úvod do problematiky sociálního státu, přibližuje různé náhledy na jeho vznik, vývoj, fungování i obsah tohoto pojmu. Autor se přitom hlásí k tezi, že „sociální stát je ... chápán jako reakce na v různé míře negativní důsledky strukturální transformace společnosti, vyplývající z modernizačního procesu“ (s. 58), což mu spolu s výše již uvedenými kontinuitními prvky umožňuje hledat a nacházet projevy funkce sociálního státu v situaci omezené (poválečné) i zcela likvidované (poúnorové) demokracie. Do jisté míry je to náležitý přístup, jež zvolila i řada dřívějších zahraničních badatelů: lidovědemokratický a posléze socialistický režim

technicky vzato naplňoval řadu požadavků na sociální zabezpečení, v některých případech (hlavně zpočátku) na vysoké úrovni. Přesto si nejsem jist, a je to má ústřední výtku vůči recenzované knize, můžeme-li primárně nesvobodnou společnost považovat za nositelku sociálního státu. Stejně výhrady bych přitom měl i v případě pravicových autoritativních režimů nebo v systémech teokratických, jež někteří sociální historici také „velkodušně“ zařazují mezi moderní sociální státy. Jsou prvky sociální bezpečnosti a ochrany, ve všech těchto případech přicházející formou diktátu „shora“, dostatečným důvodem, abychom hovořili o *welfare*? Byla podstatná omezení občanských svobod v období vlády komunistického režimu a četná zneužití mechanismů sociálního státu k perzekuci nekomunistů, bohatě dokumentovaná i v této knize, jenom „řádově“ odlišná od posilování významu státu na úkor občanů, k němuž docházelo i v západní Evropě? Nebylo by lépe hovořit o zcela jiných, jen v některých ohledech vnější podobných systémech, čemuž by odpovídalo také faktické přeznačení („stalinizace“) řady předúrovňových opatření na počátku padesátých let? Všechno toto jsou otázky k širší diskusi, již autor v úvodních partiích své knihy rozhodně nemohl podniknout, přesto zůstává v podstatě koncepční a terminologická otázka, je-li pro období vlády komunistického režimu vhodné používat termín „sociální stát“. Když dva dělají (případně říkají) totéž, není to vždycky totéž, což může dokumentovat i nezbytnost dávného vydání „komunisticko-anglického slovníku“ (R. Colby: *A Communes-English Dictionary*. Western Islands, Boston 1972).

Po krátké teoretické části následuje hlubší výklad politické, economic-

ké a demografické situace české společnosti po druhé světové válce, tvořící sociální kontext implementace myšlenek sociální bezpečnosti. Autor přitom zdůrazňuje silnou levicovou a socializační vlnu, již v poválečném období prošly všechny evropské státy (s výjimkou existujících diktatur), v našem prostředí umocněnou také působením Edvarda Beneše (srov. *Demokracie dnes a zítra*. Čin, Praha 1946), která vedla k situaci, že „radikální hospodářské reformy naordinované politickou elitou ... vyplývaly do značné míry z politického rozhodnutí“ (s. 105). Míra znárodnění a socioekonomického plánování v poválečném Československu rozhodně překročila západoevropské standardy a neodpovídala nezbytnosti, stejně jako restrikce (v meziválečném období přebujelého) politického stranictví, přičemž obojí spolu samozřejmě úzce souviselo. Na tuto situaci mohl dobře navázat komunistický režim, jemuž se podařilo dosáhnout řady objektivních úspěchů (např. pokles kojenecké úmrtnosti, mohutné rozšíření podílu žen na pracovním trhu), ovšem za cenu faktických kroků zpět v oblasti odměňování, sociální politiky i životních standardů jako celku. K jistě kompenzaci výlučně ekonomické a výkonové orientace „sovětizované společnosti“ začalo docházet teprve ve druhé polovině padesátých let, což souhrnně dokumentuje třetí část knihy, zaměřená na obecné trendy sociální politiky a to, co je v dobovém kontextu zakládalo, totiž politiku industrializace a zaměstnanosti. V samotné oblasti sociální politiky došlo během sledovaných patnácti let ke dvěma zásadním změnám: systém korporativního sociálního pojištění byl nahrazen národním pojištěním v duchu Williama Beveridge, jež bylo postupně „sovětizováno“ a nakonec zcela nahrazeno

sovětským modelem sociálního zabezpečení. Nehledě k tomu, že právě zde se nejvýrazněji projevily „třídní boj“, druhý krok přinesl řadu negativ a ze sociálního hlediska problematická byla i četnost těchto změn, svědčící o neefektivní, čistě ideologické zakotvenosti komunistické moci, třebaže Rákosníkovo vlastní hodnocení je nejen v tomto ohledu diferencovanější (s. 272-273).

Nejobsáhlejší, avšak nikoli neúměrná čtvrtá část recenzované knihy představuje encyklopedický přehled vývoje jednotlivých sfér sociálního zabezpečení, totiž zdravotnictví a nemocenského zabezpečení, rodinné politiky, školství, sociální péče, důchodů a bytové politiky. Autor v ní podrobně popisuje a rozebírá jednotlivá nařízení a jejich reálné sociální dopady, pozitivní i negativní, podle mého názoru v naprosté úplnosti. Bude-li k tomuto rozboru vůbec třeba ještě něco dodat, půjde nanejvýš o marginálie, které nemožno než dílčím způsobem doplnit prezentované přehledové informace. Přesto lze vůči Rákosníkovu výkladu vznést jednu čistě praktickou námitku. Textu, který je nutně informačně přehušten, by rozhodně slušela podrobnější strukturace, což v podstatě platí i o předchozích částech jeho díla. Logické rozčlenění podle jednotlivých „pilířů“ sociální politiky a jejich postupného vývoje na změně paragrafů a měnících se nařízeních po mém soudu nestačí a čtenářům, kteří knihu budou používat také jako encyklopedickou příručku, by vedle rejstříku výrazně pomohlo rozdělení kapitol na kratší samostatné oddíly věnované konkrétním problémům. Jeho absence však možná padá i na vrub nakladatele, stejně jako poslední „zásadní“ výhrada vůči tomuto jinak příkladnému dí-

lu: vydávat pětisetstránkový opus v osmerkovém formátu je zhůvěřilost, která možná dobře zapadá do nově založené ediční řady (Fontes), avšak zásadně znesnadňuje čtení a jakoukoli další práci s textem. Proti takovému „experimentům“ by se autoři i čtenářská obec měli rozhodně bránit. Ve společnosti, která ještě neznala sociální stát a jeho úlohy řešila prostřednictvím cechů a nábožensky zakotvené charity, by pravděpodobně byla zvolena metoda potápění v koši do Vltavy – účinná a vzhledem k současnému fungování řady českých nakladatelů rozhodně následováníhodná.

Pominu-li drobné technické i k diskusi vyzývající koncepční výhrady, jejichž podstata nijak neubírá na věcné kvalitě recenzovaného díla, je třeba konstatovat, že Rákosníkovu *Sovětizace sociálního státu* je jedním z nejzásadnějších přínosů pro studium vývoje české sociální politiky i české společnosti jako celku ve druhé polovině 20. století. Autor má nepochybně pravdu, soudí-li, že „požadujeme[-li] od historické vědy, aby poskytovala poučení dnešku a pomáhala zabránit vzniku podobně politicky represivních režimů v budoucnosti, stěží lze vystačit se snahami po odhalování rozličných zločinů minulosti, pokud zároveň nejsou studovány také způsoby vytváření společenského konsensu a metody stabilizace systému bez přímého využití násilných metod“ (s. 469). K tomuto poznání sám rozhodně přispěl nebagatelně a lze proto oprávněně doufat, že své dílo pro další vydání podobně rozšíří také o období, která přítomná kniha formálně nezahrnuje. Další vydání je přitom vzhledem k závažnosti obsahu i kvalitě zpracování víc než jisté.

Zdeněk R. Nešpor